

MUSIQA SAN'ATINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

*“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi
katta ilmiy xodimi Nurboboyev Hasan*

Annotatsiya. Mazkur maqolada musiqa san'atining shakllanishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Musiqa san'atining ibtidoiy davrdan boshlab shakllanish jarayoni, uning ijtimoiy va madaniy hayotdagi o'rnini yoritilgan. Shuningdek, Sharq va Markaziy Osiyo musiqa madaniyatining rivojlanishi, buyuk mutafakkirlarning musiqaga oid qarashlari hamda milliy musiqa merosining shakllanish jarayonlari o'rganilgan. Tadqiqotda tarixiy, qiyosiy va tizimli tahlil metodlaridan foydalanilgan. Olingan natijalar musiqa san'atining inson ma'naviy va estetik taraqqiyotidagi o'rnini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar. musiqa san'ati, musiqa tarixi, estetik tafakkur, Sharq musiqasi, maqom, madaniyat, Forobiy, Ibn Sino, musiqa nazariyasi.

Аннотация. В данной статье научно анализируются этапы формирования и исторического развития музыкального искусства. Освещается процесс становления музыкального искусства с древнейших времен, его роль в социальной и культурной жизни общества. Также рассматриваются развитие музыкальной культуры Востока и Центральной Азии, музыкальные взгляды великих мыслителей, а также процессы формирования национального музыкального наследия. В исследовании использованы исторический, сравнительный и системный методы анализа. Полученные результаты подтверждают значимость музыкального искусства в духовном и эстетическом развитии человека.

Ключевые слова. музыкальное искусство, история музыки, эстетическое мышление, восточная музыка, маком, культура, Фараби, Ибн Сина, теория музыки.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the stages in the formation and historical development of musical art. It highlights the process of the emergence of music from the earliest periods, its role in social and cultural life, as well as the development of Eastern and Central Asian musical culture. The study also examines the musical views of great thinkers and the formation of national musical heritage. Historical, comparative, and systematic research methods were applied. The results confirm the significant role of musical art in the spiritual and aesthetic development of human beings.

Keywords. musical art, history of music, aesthetic thinking, Eastern music, maqam, culture, Al-Farabi, Ibn Sina, music theory.

Tabiatdan nozikta'b, san'atsevar va san'at ahliga talabchan o'zbek xalqining musiqasi keng ko'lamli ma'naviyat ko'zgusidir. Asrlar osha og'zaki an'anada avloddan-avlodga ustoz-shogird tizimida izchil singdirish yo'li bilan rivojlanib kelganligi tufayli musiqa merosi qatlamlari : mehnat va marosim kuy qo'shiqlaridan tortib murakkab doston, ashula, kata ashula va maqom yo'llrida davrma-davr saralanib kelgan. Shu bois, hozirgi davrgachaetib kelgan deyarli barcha asarlar shaklan va mazmunan katta-kichikligiga qaramay badiiy mukammaligi bilan ajralib turgan. Musiqa san'ati insoniyat madaniyatining eng qadimiy va universal shakllaridan biri hisoblanadi. U insonning hissiy kechinmalari, mehnat jarayoni va ijtimoiy hayot bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Dastlabki musiqiy ifodalar oddiy ritmik tovushlar va tabiiy ohanglardan iborat bo'lgan bo'lsa, keyinchalik ular murakkab badiiy tizimga aylangan.

Ibtidoiy jamiyatda insonlar o'z hissiyotlarini tovush, qichqiriq va ritmik urishlar orqali ifoda etganlar. Bu jarayon asta-sekin musiqiy tafakkurning paydo bo'lishiga olib kelgan. Mehnat qo'shiqlari, marosim ohanglari va urf-odatlariga oid musiqiy elementlar ilk musiqa shakllarining asosini tashkil etgan. Qadimgi Misr, Yunoniston, Hindiston va Xitoyda musiqa ilmiy va estetik tizim sifatida rivojlangan. Ayniqsa, qadimgi yunon faylasuflari musiqani tarbiya va axloq bilan bog'liq fan sifatida ko'rib chiqqanlar. Pifagor maktabi musiqani matematik nisbatlar bilan bog'lab, uning ilmiy asoslarini yaratishga harakat qilgan. Bu davrda musiqa nazariyasi shakllanishining ilk ilmiy asoslari yaratilgan.

O'rta Osiyo olimlari Forobiy, Ibn Sino, Najmiddin Kavkabiy, Darveshali Changiy kabi allomalar musiqa haqidagi kitoblari dunyoning turli tillariga tarjima qilingan va musiqa ilmi rivoji uchun ham xizmat qilib kelmoqda. Shuni ham aytish lozimki, Sharq mutafakkirlari musiqa, kuylar, ashula va maqomlarning yaratilish tarixi, shuningdek, kuylarni tinglash va ijro etishda vaqt va makonning roli xususi da ham ibratli fikrlarni bayon etganlar. Sharq mutafakkirlari musiqa san'atiga alohida e'tibor qaratganlar. Abu Nasr Forobiy musiqani matematik va falsafiy asosda tahlil qilib, uning nazariy tizimini ishlab chiqqan hamda tovushlar, ritm va ohanglar uyg'unligini ilmiy jihatdan asoslagan.¹ Abu Ali ibn Sino esa musiqaning inson ruhiyati va sog'lig'iga ta'sirini chuqur o'rgangan. U musiqani davolash va psixologik muvozanatni tiklash vositasi sifatida ham talqin qilgan. Xususan, musiqa san'ati ham boshqa san'at boshqa san'at turlari va she'riyat bilan o'zviy aloqada rivojlandi, mohir san'atkor mashshoqlar, bastakor va hofizlar etishib chiqdi. Nodir va bebaho musiqiy asarlar yaratildi. Sharq va G'arb tillaridagi ko'pgina manbalarda Forobiyning musiqa nazariyasiga bag'ishlangan qomusiy xarakterdagi "Kitob al musiqiy al kabir" ("Buyuk musiqa kitobi") yaratganligi va bu kitob so'nggi davrlargacha O'rta va Yaqin Sharq

¹Forobiy. *Kitab al-musiqa al-kabir*. – Qohira nashri, 1930.

musiqa nazariyasi va san'atining rivojlanishiga muhim qo'llanma bo'lib xizmat qilgnligi aytiladi.

Markaziy Osiyoda musiqa san'ati xalq og'zaki ijodi, dostonchilik va maqom an'analari professional ijrochilik maktablari orqali rivojlangan. Keyinchalik Shashmaqom, Xorazm va Farg'ona–Toshkent maqom maktablari shakllanib, milliy musiqa madaniyatining yuksak darajaga ko'tarilishiga sabab bo'lgan.² Maqom san'ati nafaqat musiqiy, balki falsafiy va estetik tizim sifatida ham qaraladi. U avloddan-avlodga og'zaki an'ana orqali yetib kelgan murakkab badiiy tizimdir. O'zbekiston bo'ylab yoyila boshlagan istiqlool sabolari-uzoq vz yaqin o'tmish hamda so'nggi 70 yil mobaynida musiqa san'atida tub milliy, umuminsoniy, xususan an'anaviy monodiya qadriyatlari va evropazamin ko'povozli musiqa yo'nalishlari pallasini bir muncha teng mezondalarga solmoqda. Bugungi kunda musiqa san'ati ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida rivojlanib bormoqda. U yosh avlodning estetik didini shakllantirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va ma'naviy tarbiyani kuchaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar musiqa yaratilishi va tarqatilish jarayonini sezilarli darajada o'zgartirib, uning global miqyosda rivojlanishiga imkon yaratdi.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi sivilizatsiyalarda musiqa nafaqat san'at, balki tarbiya, falsafa va ilmiy tafakkur bilan uyg'unlashgan muhim ijtimoiy hodisa sifatida qaralgan. Ayniqsa, yunon falsafasida musiqa matematik qonuniyatlar bilan bog'langan holda o'rganilgan bo'lsa, Sharq mutafakkirlari bu sohani yanada chuqurlashtirib, uni inson ruhiyati, axloqi va jismoniy holati bilan uzviy bog'liq ilmiy tizim sifatida talqin qilganlar. Forobiy, Ibn Sino kabi allomalarning musiqashunoslikka oid qarashlari musiqa nazariyasining shakllanishi va rivojlanishida beqiyos ahamiyat kasb etib, bu meros bugungi kungacha o'z ilmiy va amaliy qiymatini saqlab qolmoqda.

Markaziy Osiyo hududida musiqa san'ati xalq og'zaki ijodi, dostonchilik va maqom ijrochilik an'analari asosida shakllanib, milliy madaniyatning yuksak namunalarini yaratdi. Shashmaqom, Xorazm hamda Farg'ona–Toshkent maqom maktablari nafaqat musiqiy ijodning, balki falsafiy-estetik tafakkurning ham yuksak ifodasi sifatida shakllandi. Bu an'analar avloddan-avlodga ustoz-shogird tizimi orqali yetib kelib, milliy musiqiy merosning uzluksizligini ta'minladi.

Zamonaviy davrda esa musiqa san'ati global madaniy jarayonlarning ajralmas qismiga aylandi. Ta'lim tizimida uning o'rni mustahkamlanib, yosh avlodning estetik dunyoqarashi, ijodiy salohiyati va ma'naviy tarbiyasini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar va global axborot almashinuvi esa musiqaning yaratilishi, ijro etilishi va tarqalish imkoniyatlarini yanada kengaytirdi.

Umuman olganda, musiqa san'ati tarixiy rivojlanish jarayonida nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki insoniyatning ma'naviy, falsafiy va ilmiy tafakkurini

² Matyoqubov O. *Maqomot*. – Toshkent: Musiqa, 2004.

shakllantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Uning boy tarixiy merosi va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari kelajak avlodning madaniy va estetik kamolotida ham muhim ahamiyat kasb etishda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forobiy A.N. Musiqa haqida kitob. Toshkent: Fan, 1995.
2. Ibn Sino. Ash-Shifo. Tehron, 1984.
3. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent: Fan, 1993.
4. Rajabov I. Maqom asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
5. Matyoqubov O. Maqomot. Toshkent: Musiqa, 2004.
6. Yunusov R. O‘zbek maqomlari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001.